

Värvid muinasjuttudes ja nende tähendus

Kärri Toomeos-Orglaan

Lasteaiaõpetajate eesti keele koolitusseminar

„Virvipuu, värvipuu, üle metsa mõõdupuu?“

4.-5. detsembril 2014 Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis

- must
- valge
- punane
- sinine
- hall
- kuldne

MUST

*Nüüd säeti ega liina katuse pääle **musta^q leinalipu^q** nink terve^q maja^q kateti **muste leinarõivastega** üle.*

H II 61, 640/8 (2) < Setumaa – Jaan Sandra (1898)

*Ja nägi: neljaobusetõld tuleb ja obustel **mustad tekid** ja kutsaril ja toapoisil ka **mustad riided**. Ja poiss küsis: „Kuhu te, ärrad, sõidate?“ Need ütlesid: „Me viime kuningatütart metsloomale ohvrist.“*

ERA II 63, 379/88 (4) < Tartu-Maarja khk, Kavastu v – Richard Viidebaum

< Kaarel Jürjenson (1933)

MUST

Õhtu pandi nüüd tüdruk ühte tuppa, toodi vok ja paar vihku õlga sissi ja anti kõva käsk, et hommikuks olgu õled kullaks kedratud!
– *Kui tüdruk üksi oli, hakkas ta kangeste nutma, sest kuninga käsku ei olnud tal võimalik täita! Ta nuttis ja nuttis, aga korraga kuulis ta, et üks koputas ukse taga, ta tegi ukse lahti ja vaata - üks **must mees** astus sissi ja küsis: "Mis sul viga, ilus neitsi? Mis sa nutad linnuke?" Tüdruk seletas nüüd oma lou ette, et ei ole võimalik õlgedest kulda kedrata! **Must mees** lubas aga seda teha ja käskis tüdrukul magama heidata.*

H II 19, 314/20 (3) < Tõstamaa (1889)

MUST

*Tiepääl puttu tälle **must mies** vasta, ja küsse: “Noh, mies, kohes sa ta tsüraga läät?”*

“Lää tōist kooli viimä,” kostõ mies.

***Must mies** kostõ: “Las ma koolita su poja targas mehes. Anna timä mu kätte kolmõs aastakas.”*

H II 70, 395/402 (31) < Vastseliina, Jaan Sandra (1904)

MUST

*Kui juba ööse saanud, hakanud surnukirst nagisema ja pagisema, kaan hakanud ikki kerkima ja kerkima, kuni viimaks maha kukkunud mis laginal ja surnu kirstust välja tulnud. Ta hakanud mööda kirikut käima, **pool olnud tal musta, pool valget, pool inimese, pool kuradi nägu**, ise turtsunud ikki: „Pühh, pühh, ristiinimese hais, pühh, pühh, ristiinimese hais,“ ja otsinud ristiinimest taga.*

H II 26, 813/8 (9) < Suure-Jaani khk, Vastemõisa – Martin Kraut (1890)

MUST

*...võera ema tütar oli **inetu ja must**, aga võeras tütar oli ilus kui
uaõis.*

EKS 4* 5, 812/8 (14) < Pilistvere – T. Kiimann (1888)

*Mehe tütar oll illos a naase tütar kui **tsigandikõnõ** **musta pääga**,
kui vanahalv.*

S 84120/8 (49) < Setu – A. Tammeorg < Grigori Loomik (1934)

MUST

*Siis tuli tema juurde üks **must koer** ning ütles: „Mees, mis sa siin kõnnid?“ Aga mees ütles: „Ma ei oska enam koju minna!“ Ja **must koer** ütles: „Ma saadan su koju, kui sa lubad mulle selle, kes sulle kõige enne vastu tuleb!“*

H II 3, 181/5 (44) < Setumaa või Vastseliina – Hindrik Prants (1887)

*Vahib, et **suur must tõld neli musta suurt hobust ies** sõisab paja ies. Seesama vanames tuli tõllast vällä ja läks Mardi juure paja. Vanames ütäl, et kulla poiss, et nüüd on 7 aastat täis ja nüüd piad minuga kaasa tulema.*

ERA II 268, 218/28 (8) < Jõhvi khk, Kohtla v – Endel Mets < Salme Metsa (1939)

MUST

*Aga enne korjas ta kaalkoti sisse pisuke si uba, kive ja pähklid ja võttis oma **musta kuke** ja **musta kassi** ka ligi.[---]*

Korraga hakkas kukk laulma ja kass näugma ja saksad kadusid seepeale kõik ära.

EKmS 4° 5, 455/9 (428) < Helme khk – Aleksander Wahlberg < Jaan Hiop (1873/74)

MUST - VALGE

*Joo sie piim ära, ja sa pead niisama **valgese** saama ja jääma kui sie **piim** om, sest sie om sinu sõnakuulmise palk. Ja tüdarlaps tegi seda kudas lehm teda käsk, ja läits valgemase viel **kui piim**; nüid pani ta nüsku jälle lehma sarve otsa, ja lippas minema.*

[- - -]

*Jäägu sa viel **mustemase kui maa**; et sa minu äda es kuule ega mu soovi es täida. Ja nõnda ka oli, ta läits silma nätten **mustasse kui maa**.*

MUST - VALGE

*Peräst vihtmist ütél vanamiis: "Kae, saina veeren om kats karpi, üts **must**, tõine **valge**; võta valge omale, selle eest, et sa minnu ilusti vihtsed. Kutsu pühäba sugujagu kokku ja võta töö karb kõigide näten valla!" Ütel ja katte. Vaene lats tei nindade. Karpi valla teten tulli säält kikke sugust kallist asja võtmise pääle vällä, mida meel egänes söövse: kulda, hõpet, sametit, siidi.*

H II 43, 99/100 (1) < Helme – K. Ruut (1892)

VALGE

Kangelase abiliseks valget värvi loom:

valge härg

valge mära

VALGE

...vana pagan esi aste ette ja üteli: "Tule ära mu pojale naises!"

*Ent tütarlats üteli: "Kost ma või õige minnä, mul ei ole säljan **valget hametgi.**"*

*Vana pagan üteli pojale: "Joose poig, joroda poig, too tälle **valge hame**, joose poig, naine saa hüä!"*

E 17609/10 (4) < Vastseliina khk – Jaan Sandra < M. Sandra (1895)

VALGE

*Jällegi õppetatud meest, kaeva toa ukse alla suur sügav hauk, keeda se hauk kuuma sõnnikud täis; kütke ahi ära ja minge vihtlema, aga katke haugu peale suur **valge puhas lina**, on ta ennast pesnud, läheb kambri riidesse panema, küsib ta, miks pärast on se lina siia maha pandud?*

H II 11, 873/6 < Väike-Maarja khk, Kiltsi – Jakob Palm (1890)

VALGE

*Võerasema pannud võera tütrele nüüd jälle õhukesed ja lagunud riidi hilbud selga, annud temale **mustad lõngad** kätte ja käskinud jões **lumi valgeks peseda**.*

E 2927/32 (47) < Helme khk – J. Karu (1893)

HALL

Hall vanamees – kangelase abiline, nõuandja, kinkija

HALL

Hall vanamees – kangelase abiline, nõuandja, kinkija

Sant, kerjus

Jumal, Kristus

HALL

Hall vanamees – kangelase abiline, nõuandja, kinkija

Sant, kerjus

Jumal, Kristus

Kurat

HALL

hall hunt

HALL

hall hunt

halli huu hanna

HALL

hall hunt

halli huu hanna

valgõ susi

sinine susi

PUNANE

*Vaenelaps oli peres teenimas. Ta pidi alati rasket tööd tegema, kuna peretütart hõlbutati. Kuid sellegi pärast oli vaenelaps **priske ja punane**, ja ilus, nagu puuõun, aga peretütar **näotu ja must**.*

EÜS VIII 2453/7 (6) < Kuusalu – K. Viljak, G. Vilberg < Mai Kravtsov (1911)

*Peretütar ei sallind vaeslast, pekst teda. Aga Mari oli ikka **priske ja punane**. Anu ei teind tööd, aga oli näost **all**.*

EKRK I 2, 143/4 (7) < Märjamaa (1951)

PUNANE

Sõsarii, sõsarii,

*Olt jo **puhas** ´, **punanõ**,*

*mere**valu valgõ**?*

ERA II 174, 609/12 (17 < Setumaa, Järvesuu v – Aleksei Tubli (1937)

PUNANE

*Piagi läts mere mürrin nii suurem et nooremehe kõrva undama naksiva, nink sedamaid ilmus ka kolle mere vaim vie pääl nättäväle, uma hirmsa kuvve pääga, kelle ega üte kukru pääl, kui hiigla kikkale ilmatu suur **punane hari** veretas.*

H II 62, 17/45 (1) < Vastseliina khk, Meremäe v, Küllätova k – Jaan Sandra < Küllätüvä Semmen (1898)

PUNANE

*Elli paabakõnõ. Olli kolm tütärd. Läts ´ kõgõ vanõb tütär riida mano puid tuuma. Sääl **verrev jänesekene**. Nakas ´ tuud jänest kinni võtma. Jänsekene pakku. Läts ´ paja ala. Vanasitt oll ´. Kuts naases.*

ERA II 301, 277/80 (123) < Setumaa – Liis Pedajas < Jevdokia Lumejärv (1942)

PUNANE

PUNANE - SININE

Esineb muinasjuttudes harva

Selle asemel PUNANE - MUST

SININE

Kurat – riietus; sinine suits, sinine lomp

Loomad: sinine härg, sinine susi

VASK – HÕBE – KULD

Materjal, värvus, väärtus

Gradatsioon

*"Kuningatütar klaasmäel" – kangelane ratsutab klaasmäele
vaskse, hõbedase ja kuldse hobusega.*

KULDNE

Imelised esemed

Imelised loomad – kuldhani, kuldoinas, kuldhobune

"Poiss varastab kuradi varandust" (ATU 328)

"Tark hobune" (ATU 531)

"Kuldne lind" (ATU 550)

KULDNE

Kurat ja põrgu

kolm kuldset karva kuradi peast või habemest

*Üks hommiku varakult läinud vanem tütar aeda juure piima ära kallama. Kui ta aga aeda ukse lahti tegi, veerend ilus **kuldmuna** aeda põrmandal [---] põrmandal aga tulnud munast ilus sirge noormees ja jäänud tüdruku ette seisma ja teda omale kaasaks kauplema.*

H II 46, 281/8 < Haljala khk, Vihula v – Leena Pruuli (1894)

KULDNE

"Laibasööja" (ATU 363) – **kuldninaga mees**

*Ennevanast elanud üks õige ilus ja uhke tüdruk. Kosilasi käinud iga päev karjana, aga keegi pole tüdrukule meeldinud, sest igaühel olnud ju loomulik, lihast nina, kuna aga tüdruk **kuldninaga** oli otsinud.*

E 28680/3 (1) < Jämaja khk – Andrei Kuldsaar < K. Matsalo (1896)

KULDNE

"Tuhkatriinu" (ATU 510A) – **kuldne king**

"Kalamees ja ta naine" (ATU 555) – **kuldkala**

"Ükssilm, Kakssilm, Kolmsilm" (ATU 511) – **kuldne õunapuu**

"Kinnijäänud" (ATU 571) – **kuldhani, kuldoinas**

KOKKUVÕTE

- 1) värvisümboolika sarnane regilaulus, muistendis
- 2) tegelasi iseloomustab kindel värvus
- 3) must on negatiivne, valge ja hall positiivne
- 4) värvipaarid: must-valge, must-punane, punane-sinine
- 5) poeetiline kujund